

Uwagi na marginesie ukraińskiego zeszytu metodycznego dotyczącego badań poligraficznych prowadzonych w celu identyfikacji rosyjskich dywersantów oraz agentów

Abstrakt Artykuł recenzyjny jest poświęcony zeszytowi metodologicznemu wydanemu przez ukraińskich poligraferów. Przedstawili oni gotowe rozwiązania, które można zastosować podczas badań osób podejrzanych o sabotaż oraz szpiegostwo. W recenzowanej publikacji zostały omówione między innymi techniki przeprowadzania badań poligraficznych oraz przytoczone przykłady zestawów pytań używanych w trakcie testów.

Słowa kluczowe badania poligraficzne, poligraferzy w Ukrainie, wykrywanie nie-szczerości, służby specjalne.

Kolegium Poligraferów Ukrainy przygotowało zeszyt metodyczny¹ na temat prowadzenia badań poligraficznych w celu wyszukiwania rosyjskich dywersantów i szpiegów w ukraińskich strukturach wojskowych oraz organach bezpieczeństwa. Zeszyt został wydany już po rosyjskiej napaści na Ukrainę, a biorąc pod uwagę okładkę przedstawiającą symbolicznie zatonięcie krążownika Moskwa, można stwierdzić, że opublikowano go po 14 kwietnia 2022 r. Powstał on zatem po kilkudziesięciu

¹ А.Б. Лисенко, Д.О. Алексеєва-Процюк, В.О. Шаповалов, *Проведення поліграфологічних досліджень для виявлення осіб, причетних до шпигунської та диверсійної діяльності, і подальшого їх контролю. Методичні рекомендації*, Київ 2022.

dniach trwającej wojny i podczas pracy nad nim wykorzystano doświadczenia z tego okresu.

Nie ulega wątpliwości, że od wybuchu wojny 24 lutego 2022 r. na Ukrainę są zwrócone oczy wszystkich światowych ekspertów z zakresu szeroko rozumianego bezpieczeństwa narodowego (specjaliści od broni, systemów łączności, zarządzania kryzysowego). W Ukrainie toczy się bowiem najpoważniejszy od czasów II wojny światowej konflikt zbrojny w Europie. Jest to tym samym największy poligon doświadczalny, ponieważ właśnie w Ukrainie można obserwować i analizować wykorzystanie w praktyce nowoczesnej broni przeciwpancernej i przeciwlotniczej, broni raketowej, pancernej, lotnictwa i artylerii w nieznanym dotąd warunkach współczesnego konfliktu, w którym ogromne znaczenie mają także wojna w cyberprzestrzeni, propaganda wojna medialna oraz tajny front, czyli walka służb wywiadowczych i kontrwywiadowczych. Odbyna się ona z wykorzystaniem metod nowych i niestosowanych dotąd na taką skalę. Jednym z narzędzi kontrwywiadu jest poligraf. Jak wynika z treści omawianego zeszytu metodycznego, w warunkach wojny ukraińsko-rosyjskiej jest on również wykorzystywany do wyszukiwania rosyjskich dywersantów i szpiegów zakonspirowanych w szeregach ukraińskiego wojska i organów bezpieczeństwa.

Lektura tego zeszytu dostarcza wielu informacji, przede wszystkim na temat metodyki badań poligraficznych wykonywanych przez ukraińskich ekspertów w czasie wojny, ale pojawiają się w nim również odniesienia do metod działania rosyjskiego wywiadu.

Zalecana metodyka badań poligraficznych

Zeszyt został opracowany przez trzech autorów: Andrija Łysenkę, Dianę Aleksiejewą-Prociuk i Witalija Szapowałowa. Mają oni wieloletnie doświadczenie w dziedzinie badań poligraficznych, niektórzy z nich od dawna utrzymują kontakty z poligrafierami z państw NATO, zwłaszcza ze Stanów Zjednoczonych, a także z Polski. Uczestniczyli w konferencjach i szkoleniach organizowanych przez American Polygraph Association (APA). Zatem jest zrozumiałe, że zalecają oni posługiwanie się amerykańskimi technikami badań poligraficznych autoryzowanymi przez APA. Amerykanie są nie tylko pionierami badań poligraficznych, lecz także prekursorami ich szerokiego zastosowania w systemie bezpieczeństwa kraju, w tym w działaniach wywiadu czy kontrwywiadu. Dlatego też większość instytucji różnych krajów korzysta z tego dorobku i implementuje amerykańskie standardy².

² Por. *Współczesne standardy badań poligraficznych*, M. Gołaszewski (red.), seria: „Biblioteka Przeglądu Bezpieczeństwa Wewnętrznego”, nr 4, Warszawa 2013.

W zaleceniach metodologicznych, jak piszą autorzy we wstępie, są uwzględnione cechy badań poligraficznych prowadzonych w celu identyfikacji osób zaangażowanych w działalność szpiegowską i sabotaż. Do takich aktów miałyby dochodzić wśród ludności cywilnej, pracowników agencji rządowych, funkcjonariuszy służb specjalnych, Państwowej Służby Granicznej Ukrainy, żołnierzy Sił Zbrojnych Ukrainy, wojsk obrony terytorialnej, a także pracowników przedsiębiorstw o znaczeniu strategicznym. Rekomendacje zawarte w zeszycie dotyczą wyboru metodologii badań, przygotowania odpowiednich pytań i progów dla diagnostycznych i przesiewowych badań poligraficznych. Zeszyt został podzielony na trzy rozdziały: 1. Diagnostyczne badanie poligraficzne przeprowadzane w celu identyfikacji osób zaangażowanych w szpiegostwo i sabotaż; 2. Przesiewowe badanie poligraficzne przeprowadzane w celu identyfikacji osób zaangażowanych w działalność szpiegowską i sabotażową; 3. Dalsza kontrola wcześniej wytypowanych osób³. Zeszyt zawiera też dwa załączniki – przykładowe tzw. mapy drogowe (ang. *road maps*; są to diagramy, które ułatwiają dokładne omówienie pewnych zagadnień. Dzięki ich zastosowaniu zmniejsza się ryzyko pominięcia istotnych kwestii) dotyczące zagadnień do omówienia w czasie wywiadu przedtestowego oraz kwestionariusze.

W rozdziale 1. zostały omówione konkretne rodzaje testów. Według autorów najlepszy do wykrywania szpiegów i sabotażystów jest test jednozagadnieniowy. To taki rodzaj testu poligraficznego, który skupia się na jednym konkretnym zdarzeniu, a wynik potwierdza związek tej osoby ze zdarzeniem albo nie potwierdza go. Zaleca się wykonywanie badań poligraficznych zgodnie z najnowszymi technikami poligraficznymi akredytowanymi przez APA, takimi jak ZCT (ang. *Zone Comparison Test*), UZCT (ang. *Utah Zone Comparison Test*) czy Bi-Zone.

Autorzy zaznaczają, że wybór tego rodzaju testów jest podyktowany warunkami wojennymi, w których wykonuje się badania. W takiej sytuacji układ nerwowy badanego jest wystawiony na działanie wielu bodźców zewnętrznych, które w przypadku zastosowania testów wielozagadnieniowych mogłyby wprowadzać różne artefakty utrudniające ocenę zapisów. W związku z tym zdecydowano się na testy koncentrujące całą uwagę badanego na jednej konkretnej kwestii. W teście jednozagadnieniowym badanemu są zadawane na przykład takie pytania, jak: „Czy to ty podłożyłeś GPS do budynku?” lub „Czy w dniu _____ podłożyłeś ten nadajnik do budynku?”.

Testy wielozagadnieniowe zawierają natomiast pytania dotyczące kilku różnych kwestii, co w pewnych sytuacjach może doprowadzić do zamieszania. W warunkach frontowych jedno działanie na rzecz wroga wystarczy, aby uznać osobę za stwarzającą zagrożenie, dlatego w danym momencie nie będzie istotne, czy wykonywała

³ Tłumaczenia w tekście pochodzą od autora (przyj. red.).

ona więcej zadań, z jakich środków łączności korzystała, z kim się kontaktowała. Tak przeprowadzone badanie daje jedynie wycinek sprawdzanych informacji, dlatego autorzy proponują użyć wcześniej kwestionariusza zawierającego pytania na temat zachowania osób potencjalnie niebezpiecznych. Pytania powinny odnosić się tylko do konkretnych działań, nie mogą obejmować celów, intencji, oczekiwań, pragnień. Nie zaleca się również zadawania pytań dotyczących wiedzy o działaniach innych ludzi, o prawdziwości lub fałszywości stwierdzeń. W związku z tym testy diagnostyczne nie są przeznaczone do weryfikacji odpowiedzi na pytania o zdarzenia lub działania potwierdzone przez daną osobę.

Za pomocą badań poligraficznych nie można zatem zweryfikować zarzutów dotyczących wykonania zadań czy też sprawdź prawdziwości informacji znanych badanemu ze słyszenia. Dlatego odpowiednio dobrane pytanie powinno dotyczyć działania wyraźnie wskazującego na popełnienie aktu sabotażu czy szpiegostwa. Co ciekawe, autorzy dużo uwagi poświęcają pytaniom krytycznym (związany), nie odwołują się natomiast do doboru pytań kontrolnych (jest to zgodne z praktyką amerykańskich poligraferów). Ograniczają się jedynie do informacji, że dobierali pytania zgodnie z metodologią i doświadczeniem eksperta wykonującego badanie. Wiadomo, że do swoich badań używali oni pytań kontrolnych zarówno z prawdopodobnym, jak i ukierunkowanym kłamstwem.

W rozdziale 1. są również podane wskazówki co do tworzenia pytań krytycznych odpowiednich do danej sytuacji. Ten fragment jest interesujący nie tylko ze względu na badania poligraficzne, lecz także ukazanie sposobu działania rosyjskich służb. Należy zwrócić uwagę na to – o czym zapominają czasem zachodni eksperci służb specjalnych – że rosyjskie służby wywiadowcze obok nowych metod (np. podrzucenie GPS-u) w dalszym ciągu stosują sprawdzone rozwiązania, wykorzystywane od ponad kilkudziesięciu lat⁴. Na przykład środki łączności to niekoniecznie specjalistyczny sprzęt łączący się przez satelitę, może być nim również wydrążony kawałek drewna z miejscem na ukryty pendrive lub skrzynka kontaktowa w parku.

Poniżej podano przykłady sytuacji, w których można byłoby przeprowadzić badanie poligraficzne za pomocą różnych technik (oprócz wspomnianych wcześniej Utah ZCT i Bi-Zone są to Federal ZCT i Utah 4Q) oraz przykładowe zestawy pytań testowych, adekwatne do omawianego przypadku. Są to pytania krytyczne poświęcone (ang. *sacrificed relevant*, SR) oraz krytyczne (ang. *relevant*, R).

Pierwszy przykład dotyczy sytuacji z marca. Funkcjonariusze kontrwywiadu we wcześniej zidentyfikowanym schowku w postaci wydrążonego kawałka drewna

⁴ Por. J. Widacki, A. Szuba-Boroń, *Sprawy o szpiegostwo przed sądami wileńskimi w okresie II RP*, Kraków 2020, s. 141 i nast.

znaleźli pendrive z tajnymi informacjami. Schowek znajdował się w pobliżu trzeciego kosza na śmieci, licząc od wejścia do parku. Obserwacja zewnętrzna nie zarejestrowała konkretnej osoby pozostawiającej urządzenie, jednak wytypowała dziesięć osób, które w momencie pozostawienia go przechodziły obok skrytki. Wszystkie skierowano na badanie poligraficzne. W tabeli 1. przedstawiono przykładowe pytania do zastosowania w tej sytuacji podczas badania poligraficznego przeprowadzonego za pomocą czterech różnych technik. W omawianym zeszycie zostały one podane w dwóch wariantach językowych: ukraińskim i rosyjskim.

Tabela 1. Przykładowe zestawy pytań do zastosowania podczas badania poligraficznego przeprowadzonego za pomocą różnych technik w sytuacji opisanej w pierwszym przykładzie.

Utah ZCT	Federal ZCT
SR. Czy zamierzasz odpowiadać zgodnie z prawdą na pytania dotyczące pozostawienia 1 marca pendrive'a w drewnianej skrytce niedaleko kosza przy centralnym wejściu?	SR. Czy zamierzasz odpowiadać zgodnie z prawdą na pytania dotyczące pozostawienia 1 marca pendrive'a w drewnianej skrytce niedaleko kosza przy centralnym wejściu?
1R. Czy zostawiłeś pendrive w schowku w Parku Zwycięstwa?	1R. Czy to ty zostawiłeś pendrive w schowku w Parku Zwycięstwa?
2R. Czy to ty włożyłeś pendrive do drewnianej skrytki?	2R. Czy to ty zostawiłeś pendrive w ukryciu w pobliżu kosza w Parku Zwycięstwa?
3R. Czy to ty ukryłeś pendrive w kryjówce w parku?	3R. Czy jesteś w jakiś sposób zaangażowany w ukrycie pendrive'a w drewnianej kryjówce w Parku Zwycięstwa?
Bi-Zone ZCT	Utah 4Q
SR. Czy zamierzasz odpowiadać zgodnie z prawdą na pytania dotyczące pozostawienia 1 marca pendrive'a w drewnianej kryjówce niedaleko kosza przy centralnym wejściu?	SR. Czy zamierzasz odpowiadać zgodnie z prawdą na pytania dotyczące pozostawienia 1 marca pendrive'a w drewnianej kryjówce niedaleko kosza przy centralnym wejściu?
1R. Czy to ty 1 marca umieściłeś pendrive w kryjówce w Parku Zwycięstwa?	1R. Czy trzymałeś w rękach pendrive znaleziony w kryjówce w Parku Zwycięstwa?
2R. Czy to ty 1 marca umieściłeś pendrive w drewnianej kryjówce w Parku Zwycięstwa?	2R. Czy 1 marca przyniosłeś do Parku Zwycięstwa pendrive z tajnymi informacjami?
	3R. Czy 1 marca włożyłeś do drewnianej skrytki pendrive z tajnymi informacjami?
	4R. Czy zostawiłeś pendrive w pobliżu kosza w Parku Zwycięstwa w dniu 1 marca?

Źródło: А.Б. Лисенко, Д.О. Алексеєва-Процюк, В.О. Шаповалов, *Проведення поліграфологічних досліджень для виявлення осіб, причетних до шпигунської та диверсійної діяльності, і подальшого їх контролю. Методичні рекомендації*, Київ 2022.

W drugim przykładzie ktoś podłożył lokalizator GPS w punkcie kontrolnym zorganizowanym dzień wcześniej. Został on stworzony samodzielnie przez jednostkę obrony terytorialnej. W tym czasie nikt obcy się do niego nie zbliżał, istniało zatem podejrzenie, że GPS zostawił ktoś z 12 członków obrony terytorialnej – załogi punktu kontrolnego. W tabeli 2. przedstawiono przykładowe pytania do zastosowania w tej sytuacji podczas badania poligraficznego przeprowadzonego za pomocą czterech różnych technik. W zeszycie pytania zostały podane w dwóch wariantach językowych: ukraińskim i rosyjskim.

Tabela 2. Przykładowe zestawy pytań do zastosowania podczas badania poligraficznego przeprowadzonego za pomocą różnych technik w sytuacji opisanej w drugim przykładzie.

Utah ZCT	Federal ZCT
SR. Czy zamierzasz odpowiadać zgodnie z prawdą na pytania dotyczące pozostawienia nadajnika GPS w punkcie kontrolnym?	SR. Czy zamierzasz odpowiadać zgodnie z prawdą na pytania dotyczące pozostawienia nadajnika GPS w punkcie kontrolnym?
1R. Czy to ty umieściłeś nadajnik GPS w punkcie kontrolnym?	1R. Czy to ty umieściłeś nadajnik GPS w punkcie kontrolnym?
2R. Czy to ty umieściłeś dzień wcześniej nadajnik GPS w punkcie kontrolnym?	2R. Czy oznaczyłeś GPS-em punkt kontrolny, na którym służysz?
3R. Czy to ty umieściłeś nadajnik GPS?	3R. Czy masz związek z podłożeniem nadajnika GPS?
Bi-Zone ZCT	Utah 4Q
SR. Czy zamierzasz odpowiadać zgodnie z prawdą na pytania dotyczące pozostawienia nadajnika GPS w punkcie kontrolnym?	SR. Czy zamierzasz odpowiadać zgodnie z prawdą na pytania dotyczące pozostawienia nadajnika GPS w punkcie kontrolnym?
1R. Czy to ty umieściłeś nadajnik GPS w punkcie kontrolnym?	1R. Czy trzymałeś w rękach ten nadajnik GPS?
2R. Czy to ty umieściłeś nadajnik GPS w punkcie kontrolnym, na którym służysz?	2R. Czy aktywowałeś ten nadajnik GPS?
	3R. Czy umieściłeś ten nadajnik GPS w punkcie kontrolnym?
	4R. Czy wykonywałeś zadanie umieszczenia nadajnika GPS w punkcie kontrolnym?

Źródło: А.Б. Лисенко, Д.О. Алексеєва-Процюк, В.О. Шаповалов, *Проведення поліграфологічних досліджень для виявлення осіб, причетних до шпигунської та диверсійної діяльності, і подальшого їх контролю. Методичні рекомендації*, Київ 2022.

Trzeci przykład dotyczy sabotażysty rosyjskich służb zwerbowanego przez ukraińskie służby. Jest on podejrzewany o prowadzenie podwójnej gry operacyjnej oraz bycie w dalszym ciągu agentem rosyjskich służb specjalnych. W tabeli 3. przedstawiono przykładowe pytania do zastosowania w tej sytuacji podczas badania poligraficznego przeprowadzonego za pomocą dwóch różnych technik.

Tabela 3. Przykładowe zestawy pytań do zastosowania podczas badania poligraficznego przeprowadzonego za pomocą różnych technik w sytuacji opisanej w trzecim przykładzie.

Utah ZCT	Bi-Zone ZCT
SR. Czy zamierzasz odpowiadać zgodnie z prawdą na pytania dotyczące przekazanych informacji rosyjskim służbom o twojej współpracy z ukraińskimi służbami specjalnymi podczas spotkania z rosyjskim oficerem 5 marca?	SR. Czy zamierzasz odpowiadać zgodnie z prawdą na pytania dotyczące przekazanych rosyjskim służbom informacji o twojej współpracy z ukraińskimi służbami specjalnymi podczas spotkania z rosyjskim oficerem 5 marca?
1R. Czy przekazałeś rosyjskiemu oficerowi informacje o kontakcie z ukraińskimi służbami specjalnymi?	1R. Czy poinformowałeś rosyjskiego oficera prowadzącego o swoim kontakcie z ukraińskimi służbami specjalnymi?
2R. Czy poinformowałeś rosyjskiego oficera prowadzącego, któremu przekazujesz dane pod kontrolą, o współpracy z ukraińskimi służbami?	2R. Czy poinformowałeś w jakiś sposób rosyjskiego oficera o swoim kontakcie z ukraińskimi służbami specjalnymi?
3R. Czy poinformowałeś oficera o twoim ujawnieniu?	

Źródło: А.В. Лисенко, Д.О. Алексеєва-Процюк, В.О. Шаповалов, *Проведення поліграфологічних досліджень для виявлення осіб, причетних до шпигунської та диверсійної діяльності, і подальшого їх контролю. Методичні рекомендації*, Київ 2022.

W czwartym przykładzie ukraińskie służby otrzymały anonimowy list donoszący o tajnej współpracy jednego z mieszkańców Kijowa z rosyjskimi służbami specjalnymi. Po przeprowadzeniu działań odnaleziono w samochodzie tej osoby komponenty do detonacji ładunku wybuchowego. Nie było tam jednak jej odcisków palców. W wyniku innych podjętych czynności nie uzyskano informacji o jej aktywności sabotażowej lub szpiegowskiej. Po zatrzymaniu i złożeniu wyjaśnień mężczyzna twierdził, że nie był zaangażowany w jakikolwiek sabotaż lub szpiegostwo, nic nie wie o materiałach wybuchowych w swoim samochodzie i nie współpracuje z tajnymi służbami Rosji. W tabeli 4. przedstawiono przykładowe pytania do zastosowania w tej sytuacji podczas badania poligraficznego przeprowadzonego za pomocą czterech różnych technik.

Tabela 4. Przykładowe zestawy pytań do zastosowania podczas badania poligraficznego przeprowadzonego za pomocą różnych technik w sytuacji opisanej w czwartym przykładzie.

Utah ZCT	Federal ZCT
SR. Czy zamierzasz odpowiadać zgodnie z prawdą na pytania dotyczące materiałów wybuchowych znalezionych w twoim aucie?	SR. Czy zamierzasz odpowiadać zgodnie z prawdą na pytania dotyczące materiałów wybuchowych znalezionych w twoim aucie?
1R. Czy to ty zostawiłeś w bagażniku materiały wybuchowe?	1R. Czy to ty zostawiłeś w bagażniku materiały wybuchowe?
2R. Czy to ty włożyłeś do bagażnika samochodu materiały wybuchowe?	2R. Czy to ty włożyłeś do bagażnika samochodu materiały wybuchowe?
3R. Czy to ty trzymałeś w bagażniku swojego samochodu ładunki wybuchowe?	3R. Czy jesteś w jakiś sposób zaangażowany w ukrycie ładunków wybuchowych w bagażniku swojego auta?
Bi-Zone ZCT	Utah 4Q
SR. Czy zamierzasz odpowiadać zgodnie z prawdą na pytania dotyczące znalezionych w twoim aucie materiałów wybuchowych?	SR. Czy zamierzasz odpowiadać zgodnie z prawdą na pytania dotyczące znalezionych w twoim aucie materiałów wybuchowych?
1R. Czy to ty umieściłeś materiały wybuchowe w bagażniku?	1R. Czy to ty umieściłeś materiały wybuchowe w bagażniku?
2R. Czy to ty umieściłeś w bagażniku swojego samochodu materiały wybuchowe?	2R. Czy wiesz, kto umieścił materiały wybuchowe w bagażniku?
	3R. Czy to ty umieściłeś w bagażniku swojego samochodu materiały wybuchowe?
	4R. Czy jesteś w jakiś sposób zaangażowany w ukrycie ładunków wybuchowych w bagażniku swojego auta?

Źródło: А.В. Лисенко, Д.О. Алексеева-Процюк, В.О. Шаповалов, *Проведення поліграфологічних досліджень для виявлення осіб, причетних до шпигунської та диверсійної діяльності, і подальшого їх контролю. Методичні рекомендації*, Київ 2022.

Zdaniem autorów podczas przeprowadzania badań diagnostycznych należy kierować się zasadą sprawdzania wszystkich potencjalnych uczestników zdarzenia. Jeśli zleceniodawca badań zdecyduje się na badanie jedynie wybranych osób, może to spowodować ich niepotrzebne obciążenie psychiczne i emocjonalne, co zwiększa prawdopodobieństwo błędnych wyników (uzyskanie wyników INC, ang. *inconclusives*, tj. wyników nierozstrzygniętych, lub wyników NO, ang. *no opinion*, tj. brak opinii). Według autorów ważne jest również uświadomienie zleceniodawcy badania, że wyniki badań poligraficznych, mimo że mają wysoki procent trafnych

wskazań (mają wysoką wartość diagnostyczną), są obciążone ryzykiem wystąpienia błędów. Dlatego jest wskazane stosowanie badań poligraficznych razem z innymi metodami pracy operacyjnej.

W rozdziałach 2. i 3. zeszytu metodycznego zostały opisane przesiewowe badania poligraficzne dotyczące identyfikacji osób zaangażowanych w przestępstwo szpiegostwa i sabotażu oraz ich dalsza kontrola. Badania przesiewowe wykonuje się profilaktycznie, czyli w sytuacji braku zgłoszenia konkretnego zdarzenia (incydentu), którego badanie miałyby dotyczyć. Celem tych testów jest weryfikacja ewentualnego zaangażowania poszczególnych osób w sabotaż lub działalność szpiegowską. Pytania dotyczą między innymi:

- ukrycia faktu przejścia specjalnego szkolenia w języku obcym (rosyjskim lub białoruskim),
- otrzymywania zleceń od obcych służb wywiadowczych,
- przekazania informacji, do których badani mają naturalny dostęp, dostarczenia dokumentów przedstawicielom zagranicznych służb wywiadowczych,
- udziału w operacjach szpiegowskich lub sabotażowych,
- utrzymywania tajnej komunikacji z przedstawicielami zagranicznych służb.

Wymieniona lista zagadnień dotyczących badania poligraficznego jest katalogiem otwartym. Jak twierdzą autorzy, tych zagadnień jest na tyle dużo, że osoby prowadzące rozmowę posiłkują się wspomnianymi już mapami drogowymi stworzonymi na potrzeby badań. Do tego typu badań są zalecane następujące testy: TES (ang. Test for Espionage and Sabotage), DLST (ang. Directed Lie Screening Test), BOST (ang. British One-Issue Screening Test), AFMGQT (ang. Air Force Modified General Question Test). Do analizy wyników zaleca się wykorzystanie systemów oceny: ESS (ang. Empirical Scoring System) oraz systemu 7-stopniowego federalnego. W związku z tym, że podczas badania przesiewowego z reguły porusza się więcej niż jedną kwestię interesującą wnioskodawcę badań, w pierwszej kolejności zaleca się wykorzystanie testów wielozagadnieniowych.

Test TES, opracowany w ramach Programu Badań Poligraficznych Departamentu Obrony USA (ang. Department of Defense Polygraph Program) został specjalnie zaprojektowany do badań przesiewowych, kontroli kandydatów do pracy i pracowników służb specjalnych. Później zaczęto używać go do szerszych zakresów zagadnień i przemianowano na DLST. Składa się z dwóch podtestów, z których pierwszy wyjaśnia zaangażowanie w szpiegostwo i sabotaż, a drugi – nieuprawnione ujawnienie danych i nieuprawnioną łączność. Każdy podtest zawiera trzy prezentacje odpowiednich pytań. Jeśli poligramy zawierają artefakty, można wykonać czwartą prezentację pytań. W tabeli 5. przedstawiono przykładowe pytania do zastosowania podczas badania przeprowadzonego za pomocą testu TES.

Tabela 5. Przykładowe zestawy pytań do zastosowania podczas badania poligraficznego przeprowadzanego za pomocą testu TES.

Podtest 1.	Podtest 2.
1R. Czy dopuściłeś się sabotażu na rzecz Rosji w czasie służby w obronie terytorialnej?	1R. Czy w trakcie służby w obronie terytorialnej przekazałeś jakieś informacje osobom trzecim?
2R. Czy wykonałeś jakieś czynności szpiegowskie podczas służby w obronie terytorialnej?	2R. Czy w czasie służby posługiwałeś się pozaregulaminowymi środkami łączności?

Źródło: А.Б. Лисенко, Д.О. Алексеєва-Процюк, В.О. Шаповалов, *Проведення поліграфологічних досліджень для виявлення осіб, причетних до шпигунської та диверсійної діяльності, і подальшого їх контролю. Методичні рекомендації*, Київ 2022.

Kolejnym testem zalecanym przez autorów jest często stosowany test DLST. Zgodnie z wytycznymi w jednym teście DLST są testowane dwa pytania krytyczne, które powinny dotyczyć różnych działań lub tematów. W tabeli 6. przedstawiono przykładowe pytania do zastosowania podczas badania przeprowadzonego za pomocą testu DLST.

Tabela 6. Przykładowe zestawy pytań do zastosowania podczas badania poligraficznego przeprowadzanego za pomocą testu DLST.

Podtest 1.	Podtest 2.
1R. Czy brałeś udział w sabotażu na terenie Ukrainy?	1R. Czy otrzymywałeś instrukcje dotyczące szpiegowania?
2R. Czy zbierałeś informacje na temat ukraińskich obiektów wojskowych?	2R. Czy utrzymujesz kontakty z przedstawicielami rosyjskich służb specjalnych?

Źródło: А.Б. Лисенко, Д.О. Алексеєва-Процюк, В.О. Шаповалов, *Проведення поліграфологічних досліджень для виявлення осіб, причетних до шпигунської та диверсійної діяльності, і подальшого їх контролю. Методичні рекомендації*, Київ 2022.

Należy pamiętać, że te pytania są oceniane zarówno indywidualnie, jak i łącznie, zgodnie z wytycznymi przyjętego systemu oceny poligramów. Innymi słowy, wartość diagnostyczną ma zarówno reakcja na każde pojedyncze pytanie, jak i suma reakcji na wszystkie pytania. Wynik badania pozwala na całościową ocenę ryzyka, czy osoba jest zamieszana w szpiegostwo i sabotaż. Autorzy przypominają też, że badanie poligraficzne powinno uzupełniać, a nie zastępować inne metody pozyskiwania informacji wykorzystywane przez służby. Zatem jeśli w czasie badań

przesiewowych potwierdzono, że osoba może mieć związek z omawianymi sytuacjami, należy pogłębić wiedzę na ten temat za pomocą działań operacyjnych lub śledczych.

Autorzy zalecają korzystanie również z najnowszej techniki badań poligraficznych, którą jest BOST. Ich zdaniem jest to najdokładniejszy test spośród dotychczas zaprezentowanych. Może on dotyczyć tylko jednego zagadnienia (podobnie jak testy DLST). W tabeli 7. przedstawiono przykładowe pytania do zastosowania podczas badania przeprowadzonego za pomocą testu BOST.

Tabela 7. Przykładowe zestawy pytań do zastosowania podczas badania poligraficznego przeprowadzanego za pomocą testu BOST.

Podtest 1.	Podtest 2.
1R. Czy kiedykolwiek miałeś tajne kontakty z przedstawicielami zagranicznych służb?	1R. Czy podałeś informacje na temat ukraińskich obiektów wojskowych przedstawicielom rosyjskich służb?
2R. Czy kiedykolwiek miałeś kontakty z przedstawicielami zagranicznych służb, które przede mną ukrywasz?	2R. Czy przekazałeś przedstawicielom rosyjskich służb informacje o ukraińskich obiektach wojskowych?

Źródło: А.В. Лисенко, Д.О. Алексеєва-Процюк, В.О. Шаповалов, *Проведення поліграфологічних досліджень для виявлення осіб, причетних до шпигунської та диверсійної діяльності, і подальшого їх контролю. Методичні рекомендації*, Київ 2022.

Autorzy kładą nacisk na właściwe przeprowadzenie wywiadu przedtestowego, w czasie którego musi zostać wyjaśnione każde pytanie testu, tak aby zwroty w nim użyte były jasne dla badanego i nie pozostawiały mu swobody interpretacyjnej. W związku z tym, że przykładowe pytania są podawane w dwóch językach, zaleca się w badaniach używać tego, którym osoba badana posługuje się na co dzień. Zdaniem autorów może zaistnieć również potrzeba wykonania badań przesiewowych dotyczących szerszego zakresu zagadnień. Takie testy mogą na przykład pozwolić wyjaśnić udział osoby w zbrodniach wojennych, wykazać specjalizację w określonym rodzaju działalności dywersyjnej i rozpoznawczej. Te badania nie zastępują wcześniej opisanych badań przesiewowych i powinny być traktowane jako dodatkowe.

Autorzy zwracają uwagę na konieczność aktywnego przeprowadzania rozmowy z badanym, co ma celu zaangażować go w przebieg badania. Aby ją sprawnie przeprowadzić, stosuje się kwestionariusze oraz wspomniane już mapy drogowe. Przykład takiej mapy przedstawiono na diagramie. W tabeli 8. zaprezentowano kwestionariusz z pytaniami na temat osób potencjalnie niebezpiecznych.

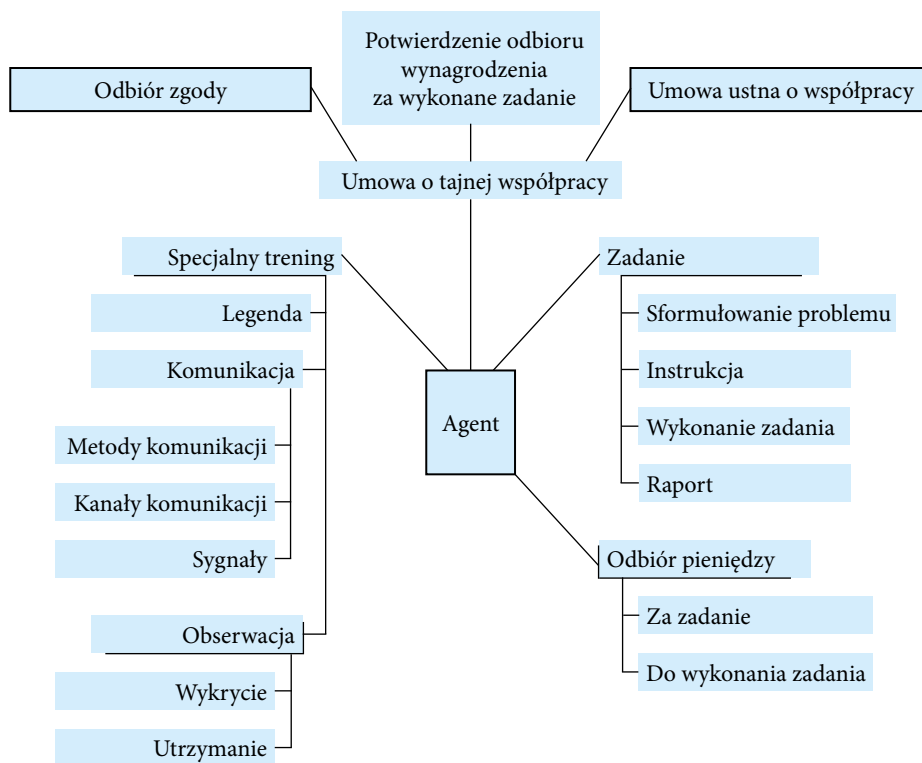

Diagram. Mapa drogowa do zastosowania podczas wywiadu przedtestowego.

Źródło: А.В. Лисенко, Д.О. Алексеєва-Процюк, В.О. Шаповалов, *Проведення поліграфологічних досліджень для виявлення осіб, причетних до шпигунської та диверсійної діяльності, і подальшого їх контролю. Методичні рекомендації*, Київ 2022.

Tabela 8. Przykładowy kwestionariusz z pytaniami na temat osób potencjalnie niebezpiecznych do zastosowania podczas wywiadu przedtestowego.

Nr	Pytanie	Tak	Nie
1	Czy podałeś dziś o sobie niedokładne informacje?		
2	Czy obecnie ukrywasz któreś ze swoich działań prowadzonych po 24 lutego?		
3	Czy kiedykolwiek wprowadziłeś kogoś w błąd, aby uniknąć kłopotów?		
4	Czy po 24 lutego popełniłeś przestępstwa kryminalne lub wojenne?		
5	Czy naruszyłeś któreś z zasad wojny nałożonych po 24 lutego?		
6	Czy świadomie popełniłeś wykroczenie, za które nie poniosłeś kary?		
7	Czy kiedykolwiek ujawniłeś tajemnicę urzędową lub państwową?		

8	Czy po 24 lutego przekazałeś Rosjanom tajne informacje?		
9	Czy kiedykolwiek ujawniłeś coś, co zostało ci przekazane w tajemnicy?		
10	Czy kiedykolwiek w swoim życiu byłeś szantażowany?		
11	Czy zaszкодziłeś ukraińskim siłom obrony po 24 lutego?		
12	Czy swoim działaniem przysporzyłeś kłopotu osobom trzecim?		
13	Czy pomogłeś komuś ukryć fakt popełnienia przestępstwa?		
14	Czy teraz pomagasz komuś popełnić przestępstwo?		
15	Czy kiedykolwiek w swoim życiu wprowadziłeś w błąd przedstawiciela władzy?		
16	Czy nielegalnie używałeś alkoholu lub narkotyków?		
17	Czy masz długi spowodowane hazardem?		
18	Czy okłamałeś bliskich, aby ukryć swoje problemy?		
19	Czy masz teraz ukrytą broń?		
20	Czy potajemnie pomogłeś komuś z rosyjskich tajnych służb na terenie Ukrainy?		

Źródło: А.Б. Лисенко, Д.О. Алексеєва-Процюк, В.О. Шаповалов, *Проведення поліграфологічних досліджень для виявлення осіб, причетних до шпигунської та диверсійної діяльності, і подальшого їх контролю. Методичні рекомендації*, Київ 2022.

Zaprezentowane przykłady wskazują, że przeprowadzenie badania poligraficznego w formie badania operacyjnego, w którym porusza się kwestię prowadzenia osobowego źródła informacji w formie aktywnej (wykonującego zadania, a niebędącego osobą mającą naturalny dostęp do informacji), wymaga od eksperta wiedzy nie tylko poligraficznej, lecz także z zakresu czynności operacyjno-rozpoznawczych.

Każdy z punktów przedstawionych na mapach drogowych wymaga wyjaśnienia użytych na niej słów, tak aby ich rozumienie było wspólne dla badanego i eksperta, co dla osób niemających doświadczenia z prowadzeniem źródeł i metodyki pracy wywiadu może być trudne, jeśli w ogóle możliwe. Trzeba też pamiętać, że osobowe źródło prowadzone przez służby nie zawsze wie, w jakim charakterze współpracuje (czy jest konsultantem, agentem), po co (np. werbunek pod obcą flagą), jakie są jego główne zadania.

Przy opracowaniu zeszytu metodycznego autorzy opierali się przede wszystkim na swoim doświadczeniu, ale korzystali także z literatury ukraińskiej i amerykańskiej. Bibliografia została umieszczona na końcu pracy. Z pewnością omawiana pozycja jest warta polecenia. To pierwsza publikacja, w której ujawnia się metodykę badań poligraficznych stosowaną przez ukraiński kontrwywiad w czasie wojny z Rosją. Przyglądając się doborowi pytań krytycznych do testów, można także

częściowo poznać metody działania służb wywiadowczych Rosji, co również stanowi duży atut recenzowanej pracy.

Bibliografia

Widacki J., Szuba-Boroń A., *Sprawy o szpiegostwo przed sądami wileńskimi w okresie II RP*, Kraków 2020.

Współczesne standardy badań poligraficznych, M. Gołaszewski (red.), seria: „Biblioteka Przeglądu Bezpieczeństwa Wewnętrznego”, nr 4, Warszawa 2013.

Dr Michał Widacki

Doktor nauk prawnych, funkcjonariusz Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego. Członek American Polygraph Association i stypendysta Yankee Memorial Scholarship.